

Бадуев Саид-Селихъ

Презентаци кечийнарг

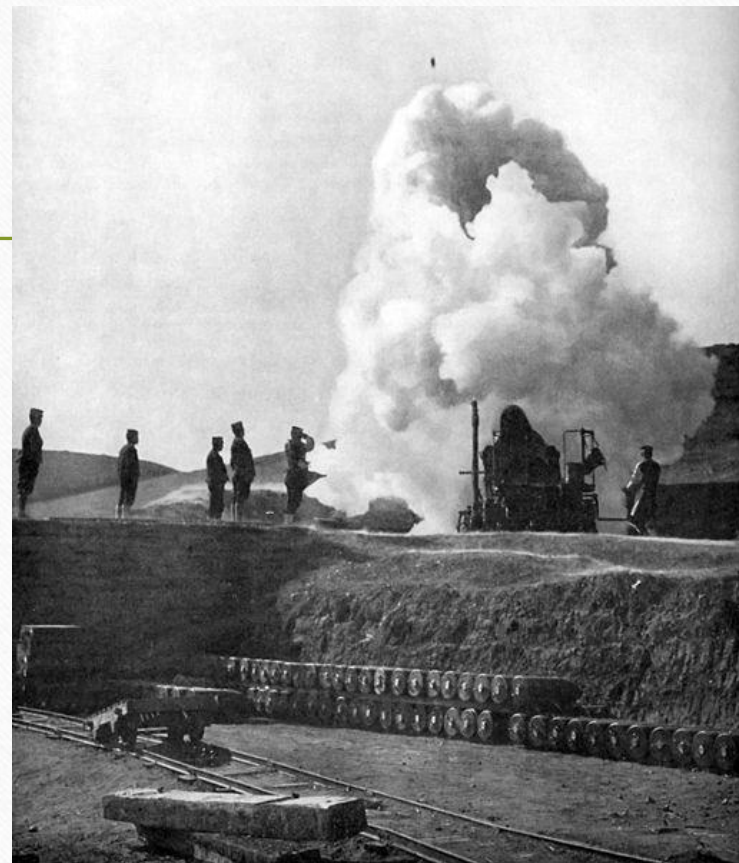
Грозный-г1алара №1 йолу гимназин хьехархо

Дударова Марита А.

- **Бадуев Саъид-Салихь** прозаик, драматург, поэт, нохчийн исбаьхьаллин литературин бухбиллархо, вина 1903 шеран 28 августехь Соьлжа-Г'алахь.
- Яздархочун да Бадуев Сулейман Хьалха-МартантIера схьабевллачу совдегарех хилла. Яздархочун да Бадуев Сулейман, цуьнан вежарий, да Бода-Хьаьжа, шайн даккхий хьелаш а долуш, шайн доьналица, хьуьнаршца Нохчийчоьхь а, гонахарчу мехкашкахь а цIеяххана бевзаш нах хилла. БадуевIар Нохчийчоьнан а, Российн а юкьараллин-политически хьелаш девзаш, ~~юкьараллин дахарехь дакъалоцуш хилла. Оьрсийн-японски тIом (1904-1905 шеран.)~~ болабелча, оцу тIаме вахна Бадуев Сулейман. Цигахь йина чевнаш юха меттахьевлла, 1914 шарахь кхелхина иза. Саъидан нана Укаева Зайбат Йоккхачу-АтаIара хилла. КIентан бералла дIадахна Соьлжа-Г'алахь а, Хьалха-МартантIехь а, Йоккхачу-АтаIахь а. Дуккха а гергара нах бара БадуевIеран Хьалха-МартантIехь. Хинволчу яздархочун деда, денана, пхий деваша вара кхузахь вехаш. Шен дехой болчу Хьалха-МартантIе а, ненахой бехачу Йоккхачу-АтаIа а кест-кестта воьдуш а, еххачу хенахь Iаш а хиллачу кIанта хазаеташ ладийIина юьртахоша исбаьхьа олучу иллешка, дуьйцучу туьйранашка, ширчу хабаршка, мехкарийн эшаршка. Халкъан исбаьхьаллин дешан марзо беран хенахь евзина цунна, барта кхолларалла гуттаренна а езаелла. Соьлжа-Г'аларчу реальни училище деша дIавелла Саъид-Салихь шен дас. Ойла тIеяххийтина, лерина доьшу цо. Шен накьосташна юккьехь кIеда-мерза волуш а, дешарна тIера хиларца а билгалваьлла иза. Къаьсттина дукха езна Бадуев Саъидана исбаьхьаллин литература. Тевирззина Iамийна цо оьрсийн классически литература, лерина ешна В.А. Жуковскийн, А.С. Пушкинан, М.Ю. Лермонтовн, Л.Н. Толстойн, А.П. Чеховн, А.М. Горькийн произведенеш. Хинволчу яздархочунна Iаламат пайдехьа хила нохчийн халкъан барта кхоллараллица цхьаьна сийлахь-йоккха оьрсийн литература, культура йовзар.

- Цехъана бохам беана БадиевГеран доьзале. Оьрсийн-японски тIамехъ йина чевнаш юхаметтахъевлла, 1914 шарахъ Петроградехъ кхелхина доьзалан да Сулейман. ЦIа а веана, Хьалха-МартантIехъ дIавоьल्लीна иза. ВорхI бераца йисина нана, СаьИд-Салихъан уггаре жимаха йолу йиша Маки да дIаваьллачул тIаьхъа дуьнен чу яьлла. Хала дара байлахъ бисинчу доьзална. Дукха хан ялале материални халонаш хааелира. Паччахъан заманахъ муьлхха а дешар санна, Соьлжа-ГIаларчу реалъни училищехъ а дешар мехах дара. Шен хеннахъ мах дIабалаза бисча, дешарх юкъахвоккхура. Алссамчу берашца йисинчу нанна хала хилла доьзал кхаба. Шен ма-хуьллу дешар чекхдаккха гIиртина СаьИд-Салихъ, амма гIуллакх ца хилла.

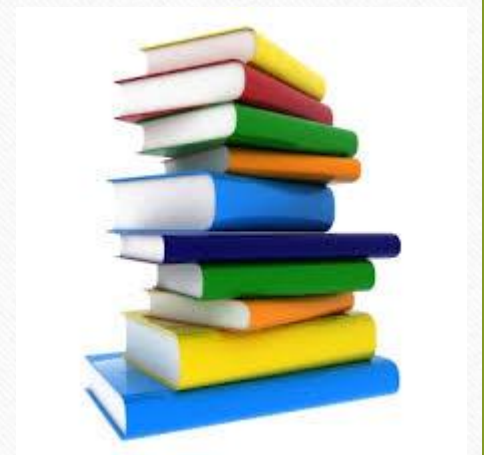

- Реальни училищехь 1916 шеран 25 майхь дӀаехьначу педагогически кхеташонан протокол тӀехь дешарна тӀера мах дӀацабаларна Бадиев Саид дӀаваккхаран хьокъехь сацам бу. Дешаран шо чекхдала цхьа бутт бен ца биснера хинволу яздархо реальни училищера дӀаваккхуш, оцу шарахь йолийна класс чекхъяккхалц а ца витина.

Саид-Салихь шайн доьзалехь бакхийчарах вара, цунна тӀехь дара кегийчеран тергояр. Иза балха вахна. Болх барца цхьаьна дӀадаьхьна цо, ша доьшуш, шен хаарш тӀедузар. 1922 шарахь Владикавказехь кооперативни курсаш чекхьяьхна Бадиевс. Цул тӀаьхьа цхьана муьрехь товароведан болх бина. Амма цуьнан шовкъ йолуш болх ца хилла иза, цуьнан дог ца летара оцу гуллакхех. С. Бадиевн ойла кхечахьа гиртина. Шен кьоман культура кхиорехь, йоза-дешар даржорехь, халкъ Илманан серлонга доккхучу балха тӀехь дакъалацар дара С. Бадиевна лууш дерг. Шен Ӏалашо кхочушъярхьама хьехархойн курсашка деша вахна иза. Уьш чекх а яьхна, хьехархочун болх бина цо. Школехь берашна хьехарца цхьаьна, бакхийчарна йоза-дешар а Ӏамадора Саид-Салихьа.

-
- Яздархочун дуьххьарлерчу произведенех ю цуьнан "Мацалла" це йолу повесть. Къехойн, хьолахойн вовшашца хилла юкъаметтигаш гайтина автора шен дуьххьарлерчу повесть тIехь. Къона доьзал – ТIелиб, Хижан – хало ловш ду, мацалла ю цаьргахь, кхечу къехошкахь а санна. Ялта кыйдаларх пайда а оьцуш, шайн хьелаш алсамдохуш бу таронаш йолу нах. Мацалла токхуш болчу къехошна кIеззиг ялтех хIума а лой, церан тIаьххьара говр а, бежана а шайн дола доккху хьолахоша. Иштта шен бахам стамбеш ву повесть тIера Мухтар а.

Къоман театр

Къоначу театран балха тӀехь жигара дакъалаьцна ца Ӏаш, ша говваьлла драматург хиларе терра, театрана башха репертуар латтийна ца Ӏаш, къоман театран исбаьхьаллин куьйгалхо вара СаьӀид бохуш, дуьйцу 30-чу шерашкахь Нохч-ГӀалгӀайн драматически театрехь болх биначара. Нохчийчоьхь а, республикал арахь а дика бевзаш болчу артисташа шаьш дуьххьара театре даьхкинчу муьрехь актерийн болх шайна безабаларехь а, цул тӀаьхьа шайн корматалла кхиарехь а Бадуевс шайна динчу гӀоьнан лаккхара мах хадабо.

-
- Цу тайпана, Бадуев СаьИдан цѣ Нохч-ГІалгІайн драматически театрах дІакъасталур йоцуш йозаелла ю. Алссам драматически произведенеш язйина Бадуевс, иттех шарахь цо кхоьллина лаккхара идейни а, исбаьхьаллин а мехалалла йолу ткъех гергга пьеса. Яздархочун кхийолу произведенеш а санна, шуьйра тематика йолуш ю цуьнан драматурги а. Юьртабахам керлачу тІегІане баккхарехь а хархоша латтийна кьийсам гойту драматурго шен "Ламанаш хийцало", "Большевикалица ялта дерехьа", "Политотдел", "Самаяьлла ячейка", "ЖаІуьнан доьзал" цѣрш йолчу пьесаш тІехь. Шен заманан проблемаш хІиттош яра "Марха досту де", "ЦаІебийна зудаялор", "ПетІамат" боху пьесаш. «Таймин Бийболт» цѣ йолу пьеса нохчийн исторехь а, иллешкахь вуьйцучу халкъан турпалхочух лаьцна язйина.

"Дашо Iам"

- Нохчийн, ГIалгIайн драматургехь белхалойн классан тема дуьххьара хIоттийнарг Бадуев СаьИид хилла. "Дашо Iам" цIе йолчу пьеси тIехь драматурго гайтина тайп-тайпана къаьмнех болчу нефтяникаша, йохьалле а буйлуш, къинхьегаман толамаш бахарца Даймехкан хьал алсамдаккхар. Граждански тIеман хьокъехь ю автора историн бакъдолчунна тIехь язйина "ЦIен гIап" цIе йолу турпалаллин драма. Ерриг советски драматургехь тоьлашха лоруш хиллачу К. Трениевн "Любовь Яровая", Вс. Ивановн "Бронепоезд 14-69", Б. Лаврениевн "Разгром" цIерш йолчу произведенийн могларехь Бадуевн "ЦIен гIап" пьеса лаьтташ хилар билгалдоккху цуьнан драматурги теллинчу литературоведа Айдаев ЮшаIа.

Пьеси тIера хиламаш билгалйолчу меттехь – Iалхан-Юьртахь – кхочушхуьлуш бу. Коьрта долчу декъана пьесин чулацаман бухехь берг Iалхан-Юьртахь Деникинан эскаршна дуьхьал бина цIеяххана болу тIом бу. Исторически бакъдолчуьнца цхьаьнадогIуш дара Бадуевс шен пьеси тIехь белхалоша а, ахархоша а граждански тIамехь паргIатонехьа къийсам латтор гойтуш долу суьрташ. Iаламат боккха кхиам хилира "ЦIен гIап" цIе йолчу драмин. Яздархойн Ерригсоюзни хьалхарчу съездехь вайнехан литературин хьокъехь ша динчу къамелехь Айсханов Шамсуддис билгалдаьккхира: "Нохч-ГIалгIайн керлачу актараша хIиттош С. Бадуевн "ЦIен гIап" цIе йолу пьеса а ю. И пьеса хIинцале Нохч-ГIалгIайн областан шерачу аренгарчу а, ламанца йолчу а ерриге ярташкахь хIиттийна а, колхозхоша чIогIа магийна а ю".

"Грозненский рабочий"

- 1933 шеран 25 июнехь арадаьллачу "Грозненский рабочий" газето яздора "Цен гIап" бохучу пьесех лаьцна: "Пьеса кхаа-деа сохьтехь лаьтта, цуьнан эйтта эпизод а, пхий дакъа а ду. Амма хьовсархойн зал оцу ерриге а хенахь тIехьюьззина хуьлу, адамаша дIалоцу массо маьлиг а, кораш а, неIсагIеш а, чуьра араболу некъ а. Хьовсархой Бадуев СаьИдан "Цен гIап" цIе йолчу граждански тIеман хьокъехь нохчийн кьинхьегаман ахархоша а, грозненски пролетариато а Шатиловн, Бичераховн, Чуликовн, Алиевн, кхечеран а кIай гвардейцийн бандашна дуюьхьал герзашца латтийначу кьийсаман хьокъехь йолчу пьесе хьовсуш бу.

«Зорбанан цIа»

- Йоккхачу-АтаҠахь областной слете гулбелла цІен партизанаш боккхачу тидамца хьавсира пьесе. Царах дукхаха йолчу эпизодашкахь шаьш дакъалаьцна цара. ГюйтҠарчу партизански отрядан командир Хьату Давлиев, Йоккхачу-АтаҠара Ноома Тукаев, Гикалос шена тІедехкина дуккха а кьайлах гІуллакхаш кхочушдина волу Іалхан-Юьртарчу партизански отрядан командир ЧҠаба Кагерманов, дуккха а кхиберш а. ХІинца уьш леррина хьобжу юьртсоветан уьйтҠарчу доккхачу раҠу кІелахь аннаш вовшах а тесна йинчу сцени тІе".

Баккхий кхиамаш

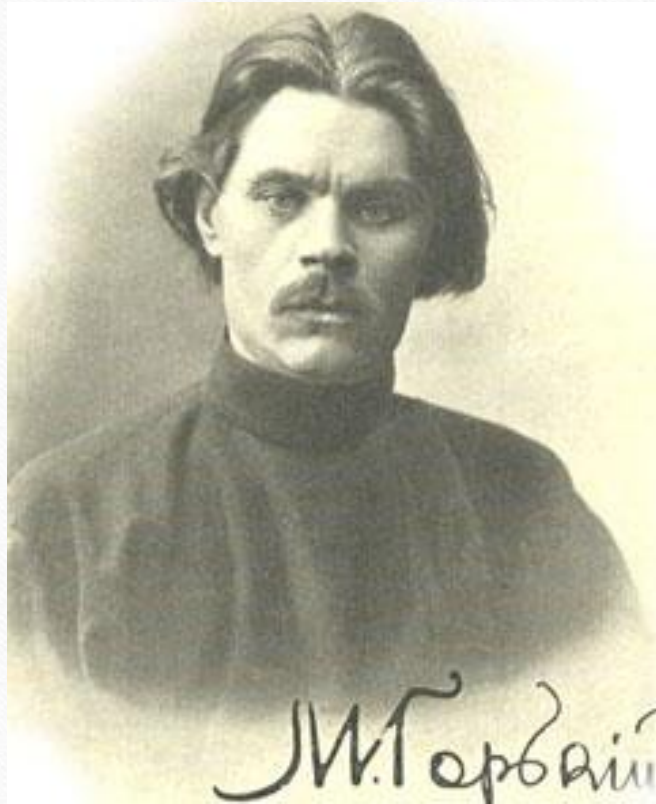
- Къоман театран сцени тӀехь, даим а шен кхиам а болуш, дуккха а шерашкахь лаьттира Бадуевн "Цен глап". 1936 шарахь Нохч-ГалгӀайн драматически театр Белоруссехь гастролашкахь йолуш а, Москва къаьмнийн театрийн фестивале кхайкхича а, цуьнан репертуарехь Бадуевн кхоь пьеса хилла: "Цен глап", "ПетӀамат", "ЦаӀебийна зудаялор". Иштта баккхий кхиамаш хилира драматурган дукхахйолчу произведенийн. Бадуевн "ПетӀамат" цӀе йолу пьеса а, "Бешто" цӀе йолчу повесть тӀехь хӀоттийна пьеса а вайн заманахь а ю Нохчийн пачхьалкхан драматически театран репертуарехь.

Бадуевн цхьайолчу драматически произведенийн тексташ яйна, кароза ю. Иштта "Цен глап" пьесин текст а, хьалхара ши сурт бен карийна дац.

Бадуев СаьӀидан пьесаш нах шайга хьовсуш а, нахана езаш а яра. Драматурган произведенийн турпалхой, цуьнан пьесаш тӀера хиламаш халкъан дахарера схьаэцна а, халкъана хьалха лаьтташ йолу Ӏалашонаш кхочушьяре хьажийна а бара. Цундела адамашна оьшуш яра и пьесаш, резахуьлуш цара тӀе а оьцура уьш.

Лакхахь билгал ма-даккхара, Бадуевс исбаьхьаллин литературехь баккхий кхиамаш бахаран бахьана дара коьрта долчу декьана иза халкъан барта кхоллараллина тӀетевжаш хилар, халкъан барта произведенех цо кхоллараллица пайдаэцар. Амма яздархочун исбаьхьаллин корматалла кхиарехь, цуьнан кхоллараллин хатӀ шардаларехь доккха маьӀна дара Бадуев даим оьрсийн а, кхечу къаьмнийн а литературех Ӏемаш хиларан, цо хаддаза оьрсийн баккхийчу яздархошца доттаӀаллин, кхоллараллин уьйраш латтош хиларан.

"Тхан хьерхархо, тхан накъост Горький!"

- Бадуев СаИидан цхьаьнакхетарш хилла А. М. Горькийца а, А. А. Фадеевца а. Бадуевна Iаламат пайдехьа бара дуьнна а вевзаш волчу сийлахь-воккхачу яздархочун А. М. Горькийн хьехамаш. "Тхан хьехархо – Максим Горький" цIе йолчу шен исбаьхьаллин очерка тIехь Бадуевс яздо пролетарски яздархочун кхолларалла, кхечу къаьмнашна санна, вайнахана а доккхачу маIне хиларан хьокъехь а, шена цунах даьллучу беркатах лаьцна а.
- "Тхан хьерхархо, тхан накъост Горький!" – боху Бадуевс. Горькийн "Песня о Соколе" нохчийн матте а яьккхина, шен очерка тIехь ялийнера яздархочо. "Нохчийчоьнан драматургически литературехь тоьлашха йолу произведени – Бадуевн "Цен гIап" цIе йолу пьеса – Горькийн исбаьхьаллин тIелаткъамца" язйина хилар билгалдаьккхира 1936 шарахь Нохч-ГIалгIайн АССР-н яздархойн Союзан правленис.

- Нохч-ГалгIайн драматически театро 1938 шеран юьххьехь дIаболийнера «ПетIамат» драми тIехь спектакль хIотторан болх. Спектаклан режиссер волчу Батукаев ХIаронца цхьаьна театреьхь репетицешкахь хаддаза хуьлуш вара Бадуев СаьИд. Премьера хIотто де тIекхочуш сихбинна боьдуш бара театро пьеси тIехь беш болу болх. Оцу хьо-къехь хIин-хIинц тIаьхьа а Батукаев ХIарона дуьйцура: «Буса сахиллалц «ПетIамат» спектаклан прогон еш вара со, кхана хила езачу премиерина кечлуш. Сатосуш театрера аравелира, цIа а гIой тIера духар му аьлла. Гена валале энкавэдешникашна тIеIоттавелира. Уьш, этIаеш, схьайохуш бара «ПетIамат» спектаклан кестта премиера хиларан хаам беш йолу афишаш. Со царна обгIазвахна чутасавелира: «Аш хIун до, йовсарш?! Уьш тхан театран афишаш ю, тхан кхана премиера ма ю», – аьлла. Буьрса схьахьаьжначу энкавэдешнико жоп делира: «Хир яц шун премиера кхана. Кхин Бадуев а хир вац цкъа а. Вели иза шен националистски-буржуазни зурманаш лекхна». Сан дог шелделира. Ткъа Iуьйранна ерриг Соьлжа-ГIала зIуган бенах тарьелла зийзаш яра, Бадуев СаьИд лаьцна дIавигна бохуш».

Иштта, бе а бехк боцуш чу а воьллина, тIепаза вайина къоман литературин классик.

Батукаев ХIарон

Бадуев Саїд 1943 шарахь кхелхина лоруш дара

- Хинца, къайлах лаьттина архиваш схъайиллича, билгалдаьлла и терахь нийса цахилар. Къайлах хиллачу документаша гойту Бадуев Саїд 1938 шеран 14 февралехь чувоблинчохь кхелхина хилар.

Яздархочун кхолларалла, цуьнан дерриге дахар халкъана дIаделла дара. «Бадуев Саїд кабинетан яздархо вацара, иза наггахь а карор вацара стоьла тIехь яз деш Iаш, цуьнан белхан кабинет ерриге а Нохчийчоь яра», – яздина Мамакаев Мохьмада.

«Иза доккха похIма долуш, башхачу корматаллин стаг вара. Шен халкъан ирсехьа, и ирс сирла а, дуьззина а хилийтарехьа дIахьочу къийсамехь кIадо йоцуш а, майра а вара», – боху шен дагалецамашкахь Саидов Билалас.

«Шен произведенеш бахъана долуш нохчийн халкъан шега боккха безам бахийтира Бадуев Саїда: зорбанера арайовллушехь, нахана юкъаяьржара цуьнан книгаш, генарчу районашкара а, лаьмнашкара а нохчий, цуьнан пьесаш профессионални театро хIиттош хьовсархьама, леррина Соьлжа-ГIала оьхура. Нохчийн дешархочун исбаьхьаллин литературе безам бахийтарехь чот йоцуш доккха гIуллакх дира С. Бадуевн произведенеша. Иза лара веза нохчийн исбаьхьаллин литература а, драматурги а дуьххьара кхоьллинарг а, цуьнан дуьххьарлера бухбиллархо а», – баьхна Мамакаев Iаьрбис.

Хан яларх шен мехалла лах ца лун Бадуев Саїдан кхолларалла вайнехан исбаьхьаллин литература кхоллаяларехь, кхиарехь доккхачу маIна хилла ю. Яздархочун тоьлашха йолу произведенеш школахь, вузашкахь Iамош ю, цуьнан пьесаш нохчийн къоман театр кхоллаелчхьана хIинццалц схьа театран репертуарехь ю.

Бадуев Саъидан зорбанехъ араевлла книгаш

- Мацалла. Повесть. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1928.
- Имран. Повесть. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1929.
- Щеран арц. Повесть. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1929.
- Дайн Иедал (И.Эльдархановца цхьаьна язйина). Пьеса. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1929.
- Пхи туьма. Дийцар. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1930.
- Иадаташ, I дакъа. Дийцарш. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1930.
- Иадаташ, 2-3 дакъош. Повесть, дийцарш. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1930.
- Марха досту де. Пьеса. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1930.
- Хабарш, иллеш, поэмаш. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1930.
- ПетИимат. Роман. I-ра дакъа. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1930.
- Гуттар ца хуьлу моллина мовлад. Сьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1930.
- ГIурба. Дийцар. Владикавказ. Изд-во «Сердало», 1931. (ГIалгIайн маттахь).
- Доховалар. Дийцар. Гочд. И. Дахкильгова. Орджоникидзе. Изд-во «Сердало», 1931. (ГIалгIайн маттахь).
- Самаяьлла ячейка. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1931.
- Мила ву бехке?. Дийцар. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1931.
- Большевикаллийн ялта дерехьа. Пьеса. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1932.
- Некъан кехат (Исбаьхьаллин дийцарш). Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1932.
- Колхозан иллеш. Стихаш. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1933.
- Ши малх. Поэма // Итт баьсте. Соьлжа-Гала, 1933.
- Хаьжина произведенеш. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1933.
- Петимат (Поэмин дакъа) // Рост. 1934. № 1.
- Берашна совIат. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1934.
- Керла нах. Очерк // Нохчийн яздархойн дош. Соьлжа-Гала. 1934.
- Политотдел. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1934.
- ПетИимат. Поэмин дакъа // Кхиам. Соьлжа-Гала. 1934. №1.
- Вайн беш. Стихан, поэмаш, эшарш. Соьлжа-Гала, 1935

Баркалла !!!

